

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Veelheid en verscheidenheid: de catalogus van de
boekerij van graaf Floris II van Pallandt (1577-1639)**

Wanrooij, T. van

Citation

Wanrooij, T. van. (2023). Veelheid en verscheidenheid: de catalogus van de boekerij van graaf Floris II van Pallandt (1577-1639). *Bijdragen En Mededelingen Gelre*, 113, 35-59. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3621151>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3621151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

**BIJDRAGEN
EN
MEDEDELINGEN**

HISTORISCH JAARBOEK VOOR GELDERLAND

DEEL CXIII

2022

VERENIGING GELRE

ARNHEM

2022

VEELHEID EN VERSCHIEDENHEID

De catalogus van de boekerij van graaf Floris II van Pallandt (1577-1639)

door

TOMMIE VAN WANROOIJ*

Het archief van de heren en graven van Culemborg, dat is ondergebracht in het Gelders Archief, bevat een bijzonder document. Het is geen akte, rekening of persoonlijke brief – daarvan zijn er in dit archief tamelijk veel te vinden – maar een dun cahier waarin de boekencollectie is opgetekend van graaf Floris II van Pallandt (1577-1639), de tweede graaf van de heerlijkheid Culemborg.¹ Het Gelders Archief dateert het handschrift omstreeks 1640. Dat kan betekenen dat de lijst kort na Floris' overlijden is opgetekend, wellicht door Johan Strick die sinds 1602 diens secretaris was.² Het is waarschijnlijk dat de lijst is opgemaakt om de erfenis te verdelen of, zoals in de zeventiende eeuw ook wel gebruikelijk was, de boeken van de overledene te veilen.³ Ongeacht zijn doel bevat de boekenlijst waardevolle informatie. Hij geeft namelijk inzicht in het boekenbezit van een zeventiende-eeuwse edelman uit de Nederlandse Republiek. Hierover lijkt nog maar weinig bekend te zijn, in tegenstelling tot het boekenbezit van andere figuren als medici, advocaten, staatslieden en hoogleraren. In deze bijdrage neem ik daarom de inventaris van Floris' boeken onder de loep en vergelijk ik zijn boekenbezit met dat van zijn tijdgenoten.

Inventarissen als die van Floris II zijn sinds de jaren 1980 steeds meer in de belangstelling komen te staan van boekwetenschappers en historici. Voorheen richtten boekhistorici zich vooral op de bibliografische kernmerken van (veelal) de mooiste en kostbaarste boeken. Onder invloed van de Franse historicus Lucien Febvre en de Amerikaanse boekhistorici Elisabeth Eisenstein en Robert Darnton verschoof de focus van het onderzoek steeds meer naar de consumptie en distributie van boeken in vroegere tijden. Door deze bredere blik op de gebruikscontext draagt boekhistorisch onderzoek bij aan cultuurgeschiedschrijving in de meest ruime zin.⁴ De geschiedenis van de Nederlanden vormt hierop geen uitzondering.

Op basis van 22 boekhandels- en veilingcatalogi uit het begin van de zeventiende eeuw illustreert Bert van Selm dat hoogleraren als Jacobus Arminius en J.J. Scaliger of de

* Ik dank Johan Oosterman, die mij wees op het bestaan van dit archiefstuk.

staatsman Phillips van Marnix van St. Aldegonde honderden boeken bezaten waarvan taal en inhoud kenmerkend waren voor hun professionele rol.⁵ Dat geldt in mindere mate voor de boekencollectie van de rijke koopmanszoon Johannes Thysius, die voor een groot deel bewaard wordt in de oorspronkelijke Bibliotheca Thysiana in Leiden. Esther Mourits beschrijft zijn boekencollectie en onderscheidt daarin de drie voornaamste categorieën: de *libri medici* (boeken over medische onderwerpen), de *libri iuridici* (boeken over juridische onderwerpen) en de *libri historici* (boeken over geschiedenis en geografie).⁶ De catalogi waar Van Selm zich op richt en de bibliotheek van Thysius bieden echter geen volledig beeld van het boekenbezit tijdens de zeventiende eeuw.

Een bredere studie naar de productie, distributie én consumptie van boeken in de zeventiende-eeuwse Republiek is te vinden in *De boekhandel van de wereld* van Andrew Pettegree en Arthur der Weduwen. Zij leggen niet alleen de nadruk op de hooggeleerde heren of de rijke regentenklasse, maar betrekken ook de ‘gewone’ zeventiende-eeuwer in hun onderzoek. Pettegree en Der Weduwen richten zich bovendien niet enkel op de topstukken die de zeventiende eeuw heeft voortgebracht (de *Atlas Maior* van Joan Blaeu bijvoorbeeld), maar betrekken ook populaire werken als reisverhalen, kranten en praktische boekjes over taal en rekenen in hun synthese. Zo laten zij zien dat inwoners van de Republiek uit verschillende klassen lazen en – in meer of mindere mate – uiteenlopende typen boeken in bezit hadden.⁷

Een groep die echter nog steeds onderbelicht lijkt in het boekhistorisch onderzoek naar de Republiek is de adel. Uitzonderingen hierop vormen een beknopte beschrijving van de boekencollectie van de Gelderse edelman Thomas Walraven van Arkel (ca. 1610-1693) en een studie naar de stadhouderlijke bibliotheek van Frederik Hendrik. Op basis van een veilingcatalogus stelt B.H. Slicher van Bath vast dat Van Arkel 683 boeken in zijn bezit had, waarvan 244 juridische, 308 historische en 131 medische en natuurwetenschappelijke werken.⁸ Aangezien veilingcatalogi echter niet altijd betrouwbare bronnen zijn voor boekhistorisch onderzoek – boekverkopers verwerkten vaak onverkoopbare boeken uit hun eigen fonds en boeken van anderen in dergelijke catalogi – is het nodig deze lijst nader te bestuderen voordat die als vergelijkingsmateriaal gebruikt kan worden.⁹ Marika Keblusek beschrijft de bibliotheek van Frederik Hendrik, waarvan in 1686 een catalogus werd gepubliceerd die inzicht biedt in de opbouw van de collectie: in totaal 3449 theologische, historische en letterkundige werken geschreven in met name het Latijn, Frans en Nederlands.¹⁰ Desalniettemin moeten we vaststellen dat de stadhouderlijke bibliotheek, de bibliotheek van de hoogste edelman in de Republiek, weinig representatief geweest zal zijn voor de groep edelen als geheel.

Om de boekencollectie van Floris II goed te kunnen begrijpen is het van belang deze te contextualiseren, dat wil zeggen: te vergelijken met andere eigentijdse collecties. ‘Alleen een vergelijking met andere, gelijktijdig en onder dezelfde omstandigheden samengestelde bibliotheken [maakt] conclusies over de geschreven canon van een tijdperk mogelijk’, stelt Mourits.¹¹ In de volgende paragrafen zal ik daarom de inhoud van Floris’ bibliotheek bespreken en spiegelen aan de zeventiende-eeuwse boekencollecties van prominente tijdgenoten. Ik zal in het bijzonder ingaan op zijn verzameling *libri historici*, waaruit, zoals ik nog zal demonstreren, een groot deel van zijn collectie bestond. Voordat ik de boekencollectie van Floris II vergelijk met die van zijn tijdgenoten, introduceer ik eerst kort de graaf en zijn vader.

Floris I van Pallandt, graaf van Culemborg op zijn doodsbed in 1598, toegeschreven aan J.A. van Ravesteyn.

De eerste graven van Culemborg

Floris I en Floris II waren de eerste graven van Culemborg, een formeel zelfstandige heerlijkheid die grensde aan het gewest Gelre. Op 21 oktober 1555 verhefde keizer Karel V, in het jaar van diens aftreden, de heerlijkheid tot graafschap.¹² Floris I van Pallandt (1537-1598) was de zoon van de vroeg overleden Everard van Pallandt en Margaretha van Lalaing, die door haar krankzinnigheid niet voor haar zoon kon zorgen. Daarom werd Floris I opgevoed door zijn tante Elisabeth van Pallandt, vrouwe van Culemborg. Hij groeide op in Culemborg en voltooide zijn opleiding in Brussel, waar hij tevens een stadspaleis kocht (ook Culemborg geheten). Zijn tante stierf op 9 december 1555, waarna Floris I als enige erfgenaam van Elisabeth tot graaf van Culemborg werd verheven.¹³

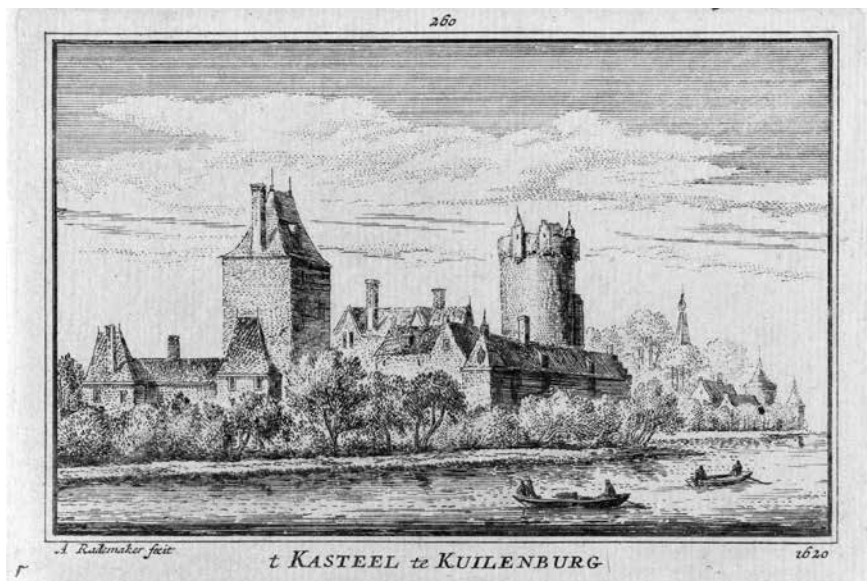
In 1565 sloot Floris I zich aan bij de Nederlandse edelen die zich verzetten tegen de het beleid van Filips II in de Nederlanden. In zijn Brusselse paleis Culemborg kwamen de edelen bijeen en stelden het Smeekschrift op, dat zij op 5 april 1566 aanboden aan landvoogdes Margareta van Parma. Vanwege zijn sympathieën voor de geuzen en het faciliteren van de hervorming in zijn graafschap tijdens de Beeldenstorm legde de overheid beslag op zijn eigendommen en werd zijn Brusselse paleis op last van Alva afgebroken. Floris I was kort hiervoor al uitgeweken naar zijn bezittingen in Duitsland (onder andere Werth en Biberich) en kon zo aan verdere vervolging ontkomen. Hij keerde terug naar Culemborg toen de Opstand zich stabiliseerde.¹⁴

Floris I onderhield goede betrekkingen met Jan van Nassau, de broer van Willem van Oranje die tussen 1578 tot 1580 stadhouder van Gelre was. Als lid van de Gelderse Staten (vanwege zijn bezit van de heerlijkheden Lienden, Leede en Oudewaard) steunde hij Jan van Nassaus benoeming tot stadhouder, hoewel het Kwartier van Nijmegen in hem een

Portret van Floris II van Pallandt, graaf van Culemborg. Gravure van Willem Jacobsz. Delft, naar Michiel Jansz. van Mierevelt, 1627.

geschikte kandidaat zag voor het stadhouderschap. Omstreeks 1577 was er zelfs sprake van een mogelijk huwelijk tussen Floris' dochter Elisabeth en Jans oudste zoon. Deze huwelijksplannen liepen echter op niets uit. De relatie tussen Floris I en Jan van Nassau bekoelde toen Floris de nodige reputatieschade had geleden. In 1579 werd bekend dat zijn echtge-

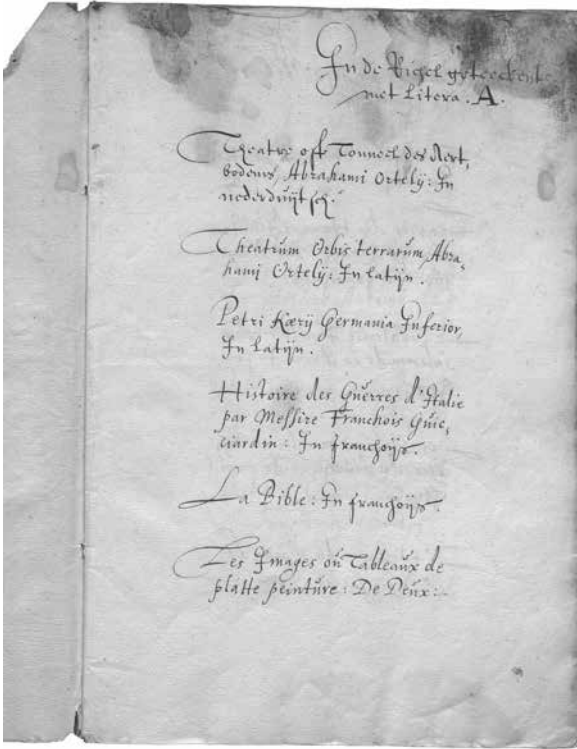

Kasteel Culemborg omstreeks 1620, met rechts de Witte Toren. Gravure van Abraham Rademaker, 1727-1733.

note Philippa Sidonia van Manderscheid-Gerolstein overspel pleegde met Van Nassaus raadsman Michael van Lier.¹⁵ Floris I bleef echter steun verlenen aan de Oranjes. In 1590 steunde hij namelijk de benoeming van Maurits tot stadhouder van Gelderland.¹⁶

Floris II (1577-1639) was de enige zoon van Floris I, die hij verwekte bij zijn tweede echtgenote Philippa Sidonia. Op jonge leeftijd kreeg hij privaatonderwijs van de geleerde Bernard Zwaardcroon, die hem onderwees in de klassieke literatuur terwijl hij door een andere leermeester werd onderwezen in de Franse taal, alsook de wiskunde, wijsbegeerte en dichtkunst. Daarna studeerde Floris van 1593 tot 1596 aan de Leidse Universiteit, waar hij onderwijs genoot van onder anderen de dichter Samuel Leclercq de la Rivière en theoloog Petrus Molinaeus. Hier kwam hij ook in contact kwam met de hoogleraren J.J. Scaliger en Paulus Merula.¹⁷

Na zijn studie reisde hij in 1597 en 1598 door het Duitse Rijk. Na zijn terugkeer stond hij zijn vader bij in het bestuur van het graafschap. Op 22 februari 1601 trouwde hij met Catharina van den Bergh (1578-1640), dochter van Maria gravin van Nassau, de oudste zus van Willem van Oranje en echtgenote van voormalig stadhouder van Gelre graaf Willem IV van den Bergh. Culemborg leed tijdens het bestuur van Floris II sterk onder de oorlog met Spanje. Tijdens het Twaalfjarig Bestand ontving het graafschap door inspanningen van Johan van Oldenbarnevelt compensatie voor de geleden schade, waardoor de twee heren bevriend raakten. In 1617 nam Floris II als gedeputeerde zitting in de Staten-Generaal en raakte betrokken bij de conflicten tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt. Uiteindelijk koos hij de kant van Maurits en Frederik Hendrik, met wie de graaf tijdens zijn studie in Leiden goed bevriend was geraakt. Floris II was met name onder Frederik Hendrik een belangrijk staatsman. Zo oefende hij als gevolmachtigde bij de magistraatsbestelling jarenlang veel invloed uit op het Nijmeegse stadbestuur en maakte hij met regelmaat deel uit van de Staten-Generaal.¹⁸ Daarnaast was hij militair actief als com-

De eerste (beschreven) pagina uit de inventaris van de boeken van Floris II van Pallandt, die opent met de boeken op plank A.

mandant van een compagnie in het Staatse leger; gezien zijn activiteiten aan het Binnenhof liet hij de commandovoering en de praktische zaken aan zijn luitenants over.¹⁹ In 1639 overleed Floris II kinderloos. Het graafschap ging over op zijn achterneef Philip Theodoor van Waldeck-Eisenberg.²⁰ In 1748 zou het graafschap uiteindelijk in handen komen van de Oranjes.

Een gevarieerde verzameling

Het is niet verwonderlijk dat een edelman en bestuurder als Floris II van Pallandt boeken in zijn bezit had. Het waren immers niet alleen prachtige objecten om mee te pronken, het waren bovenal ook dragers van nuttige en toepasbare kennis.²¹ De inventaris van Floris' boekerij is dus een waardevolle bron, niet omdat deze ons leert dat hij boeken bezat, maar omdat we hieruit kunnen opmaken welke boeken de grafelijke collectie omvatte. Via de boekencollectie leert men immers ook de bezitter beter kennen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het bezitten van een boek niet gelijkstaat aan het lezen ervan.

Na verschillende omzwervingen in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, is het archief van de heren en graven van Culemborg, inclusief de inventaris, in de jaren 1830 door Isaac Anne Nijhoff, de provinciale archivaris van Gelderland, geïnventariseerd en in 1870 in het Arnhemse Rijksarchiefdepot terechtgekomen. De inventaris maakt deel uit van het persoonlijk archief van graaf Floris II en is, op een wat gehavende eerste

pagina na, in goede staat. De datering (ca. 1640) maakt het waarschijnlijk dat de lijst kort na de dood van graaf Floris II is opgetekend, bijvoorbeeld met het oog op de verdeling van zijn erfenis of wellicht het veilen/verkopen van zijn boekenbezit.²² Dat de graaf de inventaris in ieder geval niet zelf heeft opgemaakt, zou men af kunnen leiden uit een aantekening op het eerste blad. Daarop lijkt te zijn genoteerd dat het gaat om een 'Inventaris van s[ijn]en boecken'. De pagina is echter te beschadigd om dit met zekerheid te kunnen zeggen. Anderzijds lijkt het om een lijst te gaan die steeds werd bijgewerkt. Immers, de hoeveelheid lege pagina's die volgen op de beschrijving van iedere boekenplank of 'rigel' lijken te suggereren dat het hier ging om een nog niet voltooide lijst die in de loop der tijd bijgewerkt werd en die nog ruimte liet voor latere aanvullingen. De precieze reden voor het aanleggen van deze lijst is, met andere woorden, niet duidelijk.

Taal	Floris II	Veilingcatalogi*	Thysius**	Stadhoudersbibliotheek
Latijn	56 (28%)	724 (80%)	2016 (70,96%)	1463 (42,4%)
Frans	75 (37%)	84 (9,3%)	415 (14,61%)	1228 (35,6%)
Duits	18 (9%)	53 (5,9%)	50 (1,76%)	89 (2,6%)***
Nederlands	49 (24%)		125 (4,40%)	435 (12,6%)
Overig/meertalig	4 (2%)	43 (4,8%)	235 (8,27%)	235 (6,8%)
Totaal	202	906	2841	3449

Tabel 1. De verdeling van talen binnen de bibliotheken van Floris II, de 22 catalogi beschreven door Van Selm, Johannes Thysius en de stadhoudersbibliotheek van Frederik Hendrik en Willem II.

* Een gemiddelde van 22 boekbezitters

** Op basis van een catalogus uit 1668

*** Combinatie van Duits en Engels

De inventaris is onderverdeeld in vier delen. De titels zijn genoteerd op basis van hun plaats op de 'rigel' of plank met de letter A tot en met D. Waar in de woonplaats van Floris II deze boekenplanken zich bevonden is niet duidelijk. Misschien bevond de bibliotheek zich op dezelfde plek als het grafelijke archief: in de Witte Toren die in 1812 werd afgebroken, 77 jaar nadat kasteel Culemborg gesloopt werd.²³ In totaal noemt de lijst 199 boeken. Het aantal titels komt op 202, aangezien er in de collectie een drietal verzamelbanden voorkwam. Dit betekent dat de verzameling van Floris II aanzienlijk was, maar niet buitengewoon omvangrijk; een gemiddeld gezin bezat in de zeventiende eeuw ongeveer 20 boeken, terwijl een hoogleraar of regent al snel meer dan duizend boeken in zijn bezit had.²⁴ De planken waren ingedeeld op formaat: de werken genoteerd onder A waren hoofdzakelijk folio's (2°), het grootste formaat boek, terwijl op de overige planken boeken in kwarto (4°), octavo (8°) en sextodecimo (16°) waren geplaatst. Vrijwel ieder boek is op dezelfde manier beschreven: een titel, de naam van de auteur en de taal waarin het werk is uitgegeven. Enkele titelbeschrijvingen wijken van deze conventie af door niet de taal te noemen, maar bij dergelijke uitzonderingen is de taal gemakkelijk uit de titel af te leiden. De titel 'Der prinzen lusthoff' van Willem Swardt verraaft bijvoorbeeld dat het om een boek in het Nederlands gaat.

Floris' bibliotheek bevatte titels in verschillende talen. Die in het Frans vormen veruit de meerderheid met 75 werken. Latijn en Nederlands gaan ongeveer gelijk op, met

respectievelijk 56 en 49 titels. Het Duits is met slechts 18 titels in de collectie minder vertegenwoordigd. Enkele werken zijn daarnaast te beschouwen als meertalig: het sententieboek *Floresta Espannola* bevat zowel Franse als Spaanse teksten en een aantal woordenboeken die op de lijst voorkomen combineren het Latijn, Frans, Duits en/of Nederlands. Dat het Latijn in Floris' collectie niet overheerst, maar juist het Frans en het Nederlands is een aanwijzing dat het hier niet om een geleerdenbibliotheek gaat. Die bestaan namelijk voor zo'n 80 procent uit titels in het Latijn.²⁵ Het aandeel Franse, Nederlandse en Duitse boeken was in deze verzamelingen veel kleiner: gemiddeld 10 procent van de boeken was in het Frans en het aandeel van Nederlandse en Duitse titels was nog kleiner.²⁶

De deelgebieden van de boeken in Floris' collectie lopen uiteen. In de inventaris staan titels beschreven die betrekking hebben op de theologie, de geschiedschrijving, klassieke en moderne letterkunde, de wis- en bouwkunde en juridische en bestuurlijke onderwerpen. Daarnaast vindt men militaire handboeken en uiteenlopende praktische boeken. Floris II lijkt, kortom, een zeer brede en uiteenlopende interesse te hebben gehad. Toch is zijn boekenverzameling niet willekeurig tot stand gekomen.

Het grootste deel van Floris' bibliotheek bestaat uit de zogenaamde *libri theologici* of theologische werken. Dat zijn zowel primaire teksten als de Bijbel, psalmboeken en devotionele werken, als ook de meer theoretische theologische beschouwingen over onderwerpen als de predestinatie. Floris bezat 61 boeken die gerekend kunnen worden tot de *libri theologici*, ongeveer 25 procent van zijn collectie. Dit is een gangbaar aandeel theologische boeken voor een staatsman of niet-theologische hoogleraar, die doorgaans tussen de 15 en 30 procent *libri theologici* bezaten.²⁷

Floris kwam al sinds zijn jeugd in aanraking met de theologie. Hij werd als kind door protestantse leermeesters onderwezen en tijdens zijn studie in Leiden volgde hij colleges van de Franse protestantse theoloog Pierre du Moulin. Aan het begin van de zeventiende eeuw raakte Floris II betrokken in het conflict tussen Johan van Oldenbarnevelt en prins Maurits, dat ook sterk religieuze dimensie had door de respectievelijk remonstrantse en contraremonstrantse sympathieën die beide heren erop nahielden. Uit politieke overwegingen koos Floris uiteindelijk de kant van Maurits, maar hij bleef bekendstaan als religieus tolerant. Hij verleende bijvoorbeeld asiel aan twee predikanten die zich uitspraken tegen de gereformeerde leer en stond de jezuïeten toe om in zijn graafschap te prediken. Onder druk van Maurits zou hij wel een minder openlijk tolerante houding aannemen, onder andere door geen asiel te bieden aan Van Oldenbarnevelts remonstrantse medestanders.²⁸

De invloed van de Reformatie is terug te zien in de boekencollectie van de graaf. Hij was eigenaar van belangrijke protestantse werken als de *Justitution de la religion chrestienne* van Johannes Calvijn en de *Acta des nationalen synodi*, het verslag over de kerkelijke synode die in 1618 en 1619 in Dordrecht plaatsvond. Ook bezat Floris titels van belangrijke gereformeerde auteurs als Marnix van St. Aldegonde, zoals *Den biencorff der heijliger Roomschen kerck*, Jacobus Triglands *Verdediging vande regtgematichde Christen* en Herman Modeds *Grondich bericht vande eerste beginselen der wederdoopsche secten*. Daarentegen bezat hij ook een aantal uitgesproken katholieke werken, zoals *Le catechisme des Jesuites*, *Les trois verités, contre les athees, idolatres, juifs* van de katholieke theoloog Pierre Charron, die beargumenteerde dat de Rooms-Katholieke Kerk de enige ware kerk was, en *Beraedt wat ghelooft ende religie men behoort t'aenveerden* door de jezuïtische theoloog Thomas Saily.

Wellicht is de constatering dat Floris II 'interesse voor godsdienstige kwesties' miste, aan de hand van deze boekenlijst aan herziening toe.²⁹

Een andere grote verzameling titels in de bibliotheek van Floris II vormden de *libri historici*, boeken over geschiedenis en geografie. De 46 titels maken ongeveer een vierde van Floris' collectie uit. Het aandeel van die werken in zijn bibliotheek is iets groter dan de hoeveelheid *libri historici* die bestuurders en hoogleraren blijkens de veilingscatalogi bezaten, ongeveer 13 procent. Voor zover bekend maakten de *libri historici* alleen in de collectie van koopman Daniel van der Meulen een groter aandeel uit, maar liefst 37 procent.³⁰ Dat een figuur als graaf Floris II een grote collectie *libri historici* bezat is niet verwonderlijk, aangezien men bij 'iemand met een hoge bestuursfunctie (...) veel "*libri historici*" verwachten' mag, want een functie als staatsman veronderstelde een 'grondige historische scholing'.³¹ Een dergelijke scholing heeft Floris II overduidelijk genoten. Als student in Leiden volgde hij bijvoorbeeld colleges van de hoogleraar Paulus Merula (1558-1607), sinds 1597 de officiële geschiedschrijver van Gelderland, met wie hij tijdens en na zijn studie nog een vriendschappelijke correspondentie onderhield.³²

Categorie	Floris II	Veilingcatalogi	Thysius	Stadhoudersbibliotheek
Medici	-	29 (4%)	108 (7%)	65 (1,9%)
Theologici	61 (30%)	244 (33,7%)	-	1208 (35%)
Historici	46 (23%)	94 (13%)	793 (33%)	686 (19,9%)
Letterkunde	35 (17%)	-	-	418 (12,1%)
Juridici	17 (8%)	71 (9,8%)	119 (4,5%)	38 (1,1%)
Militares	11 (5%)	-	-	189 (5,5%)

Tabel 2. De verdeling van de boekenverzamelingen naar categorie. Niet van iedere verzameling is een percentage bekend van alle categorieën.

Floris II bezat een grote hoeveelheid reisverhalen en geografische beschrijvingen. Hij was de eigenaar van werken die nabije oorden beschreven, zoals *La description de tous les Paisbas* van Lodovico Guicciardini. Floris bezat ook beschrijvingen van verre en exotische oorden als *China in Histoire du grand royaume de la Chine* door Luc de la Porte of *West-Indië in Nieuwe werelt ofte beschrijvinge van West Indies* door Joannes de Laet. Floris zal enerzijds geïnteresseerd zijn geweest in deze werken vanuit zijn staatkundige belangstelling. Het speelde waarschijnlijk ook mee dat hij een 'leunstoelreiziger' was die zich graag vergaapte aan de exotische oorden en imponerende illustraties in deze boeken die men daarom aangeschafte.³³ Om diezelfde reden bezat hij waarschijnlijk ook twee andere, imposante en rijkelijk geïllustreerde folianten: het *Florilegium* van Emanuelis Swerts met afbeeldingen van tulpen en het met illustraties gevulde *Vogelbuch*, *Thierbuch*, undt *Fishbuch* van Conrad Gessner.

Floris werd sinds zijn jonge jaren onderwezen in zowel de klassieke als de eigentijdse literatuur. Zijn leermeester De Lecherniere de la Rivière liet hem kennismaken met klassieke auteurs als Vergilius, Ovidius en Cicero. De colleges van Scaliger die Floris volgde in Leiden zullen zijn kennis van en interesse in de letterkunde ongetwijfeld hebben vergroot.³⁴ De vijftien klassieke literaire werken die worden genoemd in de inventaris van Floris' boekkerij kunnen overblijfselen zijn geweest van zijn onderwijs in de klas-

sieke letteren, maar ook latere aankopen uit interesse. Sommige van deze titels werden immers gepubliceerd nadat zijn studententijd achter de rug was, zoals *Les metamorphoses d'Ovide* in de prozavertaling van N. Renouard uit 1619. Het was bovendien niet ongevoon dat boeken jaren na publicatie nog werden aangeschaft. Floris las zijn klassiekers echter niet uitsluitend in het Latijn (en Grieks). Acht van de titels bezat hij in een Franse vertaling, waaronder de *Ilias* van Homerus (vertaald door Amadis Jamyn en Hugues Salel) en de *Histoire de la guerre des Peloponnesiens et Atheniens* van Thucydides. Daarnaast bezat Floris II een editie van de *Aeneas* 'door Cornelis van Ghistelle rhetorijcklijc overgeset' in het Nederlands.

De eigentijdse literatuur en literaire verhandelingen zijn met twintig titels in deze categorie in de meerderheid. Floris lijkt een voorliefde te hebben gehad voor de Franse literatuur, vertegenwoordigd door auteurs als Jean Puget de la Serre, van wie hij onder meer *Le roman de la cour de Bruxelles* had. Daarnaast was hij de eigenaar van het zevendelige *Histoires tragiques*, waarschijnlijk van de hand van Pierre Boaistuau en het satirische *Les hermaphrodites*, waarin Thomas Artes de gebruiken aan het Franse hof belachelijk maakte. De enige Nederlandse titel binnen deze groep is *Self-strýd* van Jacob Cats, niet toevallig een van de bestsellers uit de zeventiende-eeuwse Republiek. Andere vaderlandse literatuur komt niet in Floris' collectie voor. Daarmee lijkt hij sterkt op zijn vriend prins Frederik Hendrik, die in zijn omvangrijke stadhoudersbibliotheek slechts plaats had voor acht literaire werken van Nederlandse bodem, waaronder vier van Jacob Cats.³⁵ Floris had mogelijk ook zelf belangstelling voor het schrijven van gedichten. De Lecher-niere de la Rivière onderwees hem in de kunst van het dichten en hij bezat het handboek *Rederijck kunst*, 'Uytghegheven bij de Camer in liefd' bloeiende'.³⁶

In de boekerij van Floris vond men ook een kleine groep boeken over wiskunde, bouwkunde en architectuur. In zijn collectie bevond zich onder andere Albrecht Dürers *De geometria*, Scaligers *Cyclometrica* en Wendel Dietterlins *Architectura von Aufstheilung, symmetria, undt proportion der fünff seulen*. Floris werd op jonge leeftijd al onderwezen in de bouw- en wiskunde. Zijn (latere) interesse op dit gebied hing waarschijnlijk samen met een andere groep titels: zijn militaire handboeken. De stercke bouwinge van Stevin vormt een brug tussen de twee groepen, aangezien Stevin bouwkunst en militaire strategie in dit werk combineerde. Een soortgelijk onderwerp wordt behandeld in Henricus Hondius' *Korte beschrijvinge ende afbeeldinge van de generale regulen, der fortificaties d'artillerie, minition, ende vivres* en *Le capitaine de Jerosme Cataneo, contenant la maniere de fortifier places*. Andere militaire handboeken richten zich meer op de algemene krijgshandelingen en het wapengebruik, zoals het tweedelige *Nassausche wapenhandeling* door Adam van Breen (waarvan de platen volgens de inventaris waren ingekleurd) en *Waeffenhandlung* von den Roren, *Musquetten undt Spiesen* door Jacob de Geijn. Ook het paard en paardrijden komen in verschillende titels aan bod, zoals in het handboek *Art militaire à cheval*, door Jean Jacques de Walhausen, het *Instruction du roy. En l'exercice de monter à cheval* door Antoine de Pluvinel en *Idea oder Beschreibung eines wohl abgerichtus Pferets* door Daniel Donep. Ook bezat Floris II het medische handboek *Philippica ou Haras de chevaux*, over de behandeling van zieke en gewonde paarden.

Dat Floris verschillende militaire handboeken in zijn bezit had, hangt ongetwijfeld samen met zijn rol als staatsman en militair. Uit de stadhoudersbibliotheek van Frederik Hendrik en Willem II spreekt een vergelijkbare persoonlijke voorkeur voor krijgskundige boeken, de *libri militares*.³⁷ Collectieve vormen van geweld, zoals oorlogsvoering,

maakten bovendien een belangrijk deel uit van de zeventiende-eeuwse adellijke identiteit.³⁸ Het bezit van militaire handboeken sluit hierbij aan. De handboeken die zich richten op paarden en de verzorging van het paard, die overigens ook overlap vertonen met militaire handboeken, verwijzen ook naar het karakter van de edelman. Zo werden paarden niet alleen gebruikt bij de oorlogsvoering, maar ook bij de jacht – een ander belangrijk onderdeel van de adellijke identiteit.³⁹

Ondanks Floris' rol als staatsman en bestuurder, maken de zogenaamde *libri juridici* geen aanzienlijk deel uit van zijn collectie. Bij iemand met een hoge bestuursfunctie zou men juist veel juridische boeken verwachten, maar slechts zeventien werken, nog geen tien procent van zijn gehele collectie, sluiten aan bij deze categorie. Dit is echter niet uitzonderlijk: van de vijf collecties van bestuursambtenaren die Van Selm bespreekt, bestaan die van Gerardus van Goer (hoofd van de adellijke hofhouding van de graaf van Horne) en Cornelius van der Meer (burgemeester van Delft) relatief gezien ook uit minder dan tien procent *libri juridici*.⁴⁰ Een aantal belangrijke en wellicht canonieke werken die Floris II in zijn collectie had opgenomen waren *Les six livres de la Republique* van Jean Bodin en *Inleijdinge tot de Hollantsche regtsgeleertheit* van Hugo de Groot. Ook bezat Floris het lokaal georiënteerde *Commentarius in Geldria et Zutphania consuetudines feudales* door Frederik van de Sande, wat natuurlijk niet vreemd is voor een heer met bezittingen in Gelre.

Floris bezat ook nog een klein aantal praktische boeken. Hij was de eigenaar van Willem Swarts *Het tweede nieuwe cijferboek*, een boek over rekenen, en *La fameuse compagnie de la Lesine*, een praktisch boek over de omgang met geld. Ook op het gebied van taal had Floris enkele nuttige boeken. De verschillende woordenboeken in zijn bezit, zoals het *Thesaurus theutonica lingua*, *Dictionarium undecim linguarum* en het *Synonymorum sylvia* zijn al kort ter sprake gekomen. Tevens bezat Floris de *Spiegel der schrijfsconste* van Jan van de Velde, een kalligrafisch exemplaar waarin voorbeelden werden gegeven van verschillende handschriften die men zich kon aanleren.

Ten slotte worden er op de lijst twee werken beschreven die de nieuwsgierigheid prikkelen. Het 'boek van wit pampier [met] daerinne eenige wapens geschildert' lijkt qua beschrijving zeer overeen te komen met de verluchte genealogie van de heren en graven van Culemborg, een rijkelijk geïllustreerd manuscript vervaardigd in opdracht van Floris I van Pallandt en voltooid rond 1590 (zie afbeelding op p. 46). Dit werk, dat zich vandaag de dag bevindt in de collectie van het Rijksmuseum, is echter vervaardigd van perkament en niet van papier.⁴¹ Gaat het hier om een ander handschrift, bijvoorbeeld een embleemboek, of heeft de auteur van de inventaris zich in het materiaal van het manuscript vergist? De 'Somier estat grat de tous les revenus, et charges des finances selon la saison presente' lijkt te verwijzen naar een verslag van het financiële reilen en zeilen van het graafschap Culemborg. Wellicht dat dit verslag zich ook nog in het archief van de heren en graven van Culemborg bevindt.

De collectie *libri historici*

De *libri historici* namen samen met de *libri theologici* de meeste ruimte in binnen de bibliotheek van graaf Floris II. Personen met een hoge bestuursfunctie bezaten doorgaans veel *libri historici*.⁴² Floris lijkt dus geen uitzondering. De *libri historici* vormden echter geen scherp afgebakende categorie: naast geschiedenisboeken rekende men soms ook aard-

Titelblad van de *Genealogie van de heren en graven van Culemborg* met midden onder het wapen van de Van Pallands, toegeschreven aan Nicolaes de Kemp, circa 1590-1593.

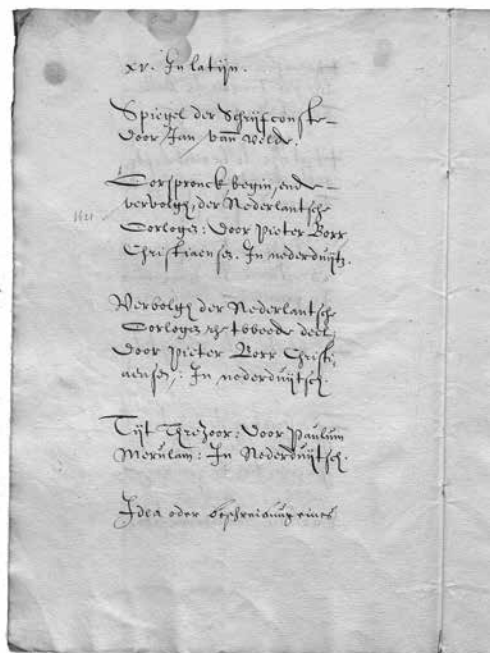
rijkskundige en zelfs literaire werken tot deze categorie.⁴³ Er bestond in de zeventiende eeuw bovendien nog geen canon van geschiedkundige werken zoals die al wel bestond binnen de medische wetenschap en de rechtsgeleerdheid. Voor de historicus was het vergaren van zo veel mogelijk kennis de norm, en ieder boek kon daaraan bijdragen.

Geschiedschrijvers waren het er wel over eens dat er werken waren die belangrijk waren voor de kennis van een bepaald land, volkcircaen bepaalde periode. De hoogleraar Gerardus Vossius (1577-1647), die zich onder andere richtte op de geschiedkunde, schreef een aantal van deze werken voor in *De studiorum ratione*.⁴⁴ Aan de hand van deze voorschriften trekt Mourits de conclusie dat Thysius' bibliotheek beschouwd mag worden als een representatieve geleerde historische bibliotheek.

Terwijl Thysius' collectie veelal voldoet aan het beeld van een geleerde verzameling *libri historici*, lijkt Floris II zich van de criteria van Vossius weinig aangetrokken te hebben – als hij er al mee bekend was. De eerste groep boeken die de geschiedkundige volgens Vossius in huis moest hebben, waren geografische en aardrijkskundige beschrijvingen. Immers, kennis van de wereld waarin bepaalde gebeurtenissen plaatsvonden is onontbeerlijk bij de betekenisgeving ervan. Vossius raadde daarom aan om een editie van Ptolemaeus' klassieke geografische beschrijving aan te schaffen, evenals de *Geographica* van de Griekse geograaf Strabo en het modernere *Theatrum orbis terrarum* van Ortelius.⁴⁵

Van de werken die Vossius noemde, bezat Floris enkel Ortelius' *Theatrum orbis terrarum*. Hij had overigens ook de Nederlandse editie, *Theatre oft tonneel des aertbodems*. Floris was, naast de beschrijvingen van China, West-Indië en de Nederlanden die hierboven ook al kort aan bod kwamen, de eigenaar van *Germania Inferior* met kaarten van de cartograaf Petrus Kaerius en Johannes Cotovius' *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum*, een beschrijving van een pelgrimstocht naar Jerusalem en Syrië.

De tweede groep *libri historici* die volgens Vossius van belang waren voor de geschiedkunde, waren chronologieën. Het klassieke *Opus chronologicum novum* van Ubbo Emmius en modernere werken als de *Index chronologicus* van Abrahamus Bucholzerus, het

Pagina uit de inventaris van de boeken van Floris II met daarop belangrijke *libri historici* als Merula's wereldgeschiedenis *de Tijdt-Threoor* (1614) en Bors' *Nederlandsche oorloghen* (1621).

Opus chronologicum van Sethus Calvisius en de *Chronicon* van Johannes Cario moesten volgens Vossius aangeschaft worden.⁴⁶ In de collectie van Floris II ontbreken deze chronologieën. Er komt slechts één chronologie voor, van een andere auteur: de *Isagoge chronologica* van Abraham Buchholzer.

Ten derde noemde Vossius uiteenlopende geschiedkundige werken. Voor de kerkelijke geschiedenis adviseerde hij naast de Bijbel de kerkvaders en onder andere de *De antiquitatibus Judaicis* van Flavius Josephus. Voor de recentere geschiedschrijving verwees Vossius naar auteurs als Sleidanus, Thuanus, Camden, Van Meteren en Bor.⁴⁷ Floris bezat beide delen van Bors *Nederlandsche oorloghen*. Ook had hij een Duitstalige editie van Flavius Josephus en wordt er in zijn inventaris melding gemaakt van de 'Commentaria' van Sleidanus, wellicht *De statu religionis et reipublicae, Carolo quinto Caesare, commentarii*. De werken van andere auteurs die Vossius noemt, zijn in de collectie van Floris niet terug te vinden.

Vossius legde ook nadruk op het bestuderen van de Romeinse geschiedenis. Florus, Eutropius, Aurelius Victor en vooral Livius zijn auteurs die volgens hem niet mochten ontbreken in een fatsoenlijke collectie.⁴⁸ Floris II bezat enkel een editie van Titus Livius, maar lijkt verder – op het genoemde werk van Thucydides na – geen diepgaande interesse gehad te hebben in de geschiedschrijving van de Oudheid.

Een laatste belangrijke groep werken die Vossius onderscheidde, waren de werken over lokale en vaderlandse geschiedenis en die van naburige volkeren.⁴⁹ Deze kwamen maar in mindere mate voor in de collectie van Floris. Zo bezat hij bijvoorbeeld een editie van Philippe Flemings *Oostende. Vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe, ende bloedighe belegheringhe, bestorminghe ende stoute aenvallen, de al genoemde La description de tous les Paisbas* van Guiccardini (waarvan Floris II overigens ook een editie in het Latijn in zijn collectie had) en de *Beschrijvinge van oudt Batavie*. Floris toont zich zo als een illustratief voorbeeld van de manier waarop de adel een rol speelde bij het ontwikkelen van een eigen canon en op die manier mee bouwde aan de identiteit van (de elite van) de opkomende Republiek.

Andere opvallende groepen boeken in de collectie van Floris zijn verslagen van rouwstoeten en begrafenissen, zoals de *Histoire de la mort deplorable de Henrij iiiii*, de *Pompa funebris principis Alberti, archiducis Austriae*, de *Beschreibung der Begräbnus, Herzog Johan Wilhelm zu Gulich, Cleve, Bergh en Het Christelick overlijden, vande prince van Oraengien*. Ook moet Floris interesse hebben gehad in de geschiedenis van de aan hem verwante adellijke families in Duitsland, op basis van titels als *Deductio in continenti. Das die Herrenn Graven zu Waldeck ihr alte ohnmittelbahre Reichs Graven en Chronicon der Graven zu Schauctenburg* door Cyriacum Spangenberg.⁵⁰

Een duidelijke lijn lijkt graaf Floris II in zijn *libri historici* al met al niet aangebracht te hebben. Zijn interesse in de geografische beschrijving is duidelijk. Het ontbreken van chronologieën en kerkgeschiedenis duidt erop dat hij geen geleerde aspiraties had. De collectie is daarvoor te ongericht en divers. Er ontbreken veel werken die Vossius onmisbaar achtte voor de serieuze studie van de geschiedenis. Floris lijkt zich vooral te interesseren in nabije gewesten: gebieden in de Nederlanden, recente in plaats van de Romeinse en kerkelijke geschiedenis en historische werken over aan hem verwante adellijke families. Hij trok zich kortom weinig aan van de geschiedkundige canon zoals Vossius en Thysius die creëerden, maar ontwikkelde eerder een eigen, lokale en adellijke, canon.

Besluit

De inventaris van Floris II van Pallandt creëert een beeld van de graaf van Culemborg als een veelzijdig boekbezitter zonder geleerde pretenties. De eerste aanwijzing hiervoor vormt de verhouding tussen de talen van de titels. Titels in het Latijn komen vrijwel even veel voor als titels in het Frans. In de bibliotheken van geleerden komt men juist grote hoeveelheden boeken in het Latijn tegen, doorgaans zo'n 70 procent van de collectie.⁵¹ Vooral de relatief grote hoeveelheid Nederlandse en Duitse werken in de collectie van Floris valt op. In de stadhouderlijke bibliotheek, de 22 veilingcatalogi en de bibliotheek van Thysius komt het Nederlands en Duits namelijk nauwelijks voor. Het speelt hier ongetwijfeld mee dat Floris' graafschap zich dichterbij de grens bevond dan de andere boekbezitters die veelal in Holland gewoond zullen hebben.

Daarnaast lijken de verschillende deelcollecties binnen de boekenverzameling van Floris op het eerste gezicht vrij willekeurig tot stand gekomen. Toch blijkt bij nadere bestudering een groot deel van de collectie samen te hangen met zijn religieuze houding (theologische boeken), zijn bestuursfuncties (*libri historici* en *juridici*) en adellijke status (militaire handboeken). Hij lijkt vooral geïnteresseerd zijn geweest in de theologie en de geschiedschrijving, wat onder meer valt af te leiden uit de grote hoeveelheid *libri theologici* en *libri historici* in zijn collectie. Die laatste categorie wijkt bij nadere bestudering sterk af van wat geleerden als Vossius beschouwden als canonieke geschiedkundige werken. Floris zal echter geen aspiraties gehad hebben om zich te meten aan hoogleraren of verzamelaars als Thysius. Voor hem lijkt een lokale oriëntatie meer voor de hand te liggen. Die meer regionale interesse lijkt vanwege de bestaande literatuur over boekbezit in de Republiek, die zich met name richt op Hollandse boekbezitters, atypisch. Beter vergelijkingsmateriaal is momenteel echter niet voor handen.

Met het beschrijven en contextualiseren van de boekenlijst van Floris II is het onderzoek naar deze boekbezitter nog niet afgerond. Ik heb me in dit onderzoek vooral gericht op de zijn boekenlijst. Wellicht dat er in het archief van de heren en graven van Culemborg meer informatie te vinden is over Floris' wijze van collectioneren, bijvoorbeeld in de vorm van rekeningen, brieven en testamenten. Ook over de plaats en inrichting van de bibliotheek kan wellicht nog informatie achterhaald worden. De overgeleverde correspondentie met onder andere Paulus Merula zou meer licht kunnen werpen op het leesgedrag van Floris. Ten slotte zou men een poging kunnen doen om boeken uit het bezit van Floris II te traceren, hoewel dit in de praktijk vaak onmogelijk blijkt.⁵²

Ten slotte is het ook belangrijk om Floris' collectie te blijven vergelijken met die van andere tijdgenoten. Het liefst ook met boekbezitters uit de Republiek die meer aansluiten bij zijn profiel: adellijk en niet-Hollands. Want met het huidige vergelijkingsmateriaal is het lastig te concluderen of zijn boekbezit representatief voor Floris' rang en stand was of niet. Onontbeerlijk zijn natuurlijk ook nieuwe ontdekkingen van boekenlijsten en inventarissen. Wie weet wat er nog meer te vinden is in de rijke collecties van Nederlandse regionale archieven?

Bijlage

Catalogus van de boekerij van graaf Floris II
Gelders Archief, 0370 Heren en graven van Culemborg, inv.nr. 395

De lijst hieronder is een grotendeels diplomatische transcriptie van de boekenlijst van Floris II van Pallandt, graaf van Culemborg. Voor het leesgemak heb ik hoofdletters toegevoegd waar we die in moderne spelling zouden verwachten. Ook heb ik gevallen van een dubbele 'i' (ii) omgezet naar een 'ij'.

[fol. 1r.]

Inventaris van s(...)en boecken

[fol. 1v.]

[leeg]

[fol. 2r.]

In de rigel geteeckent
met litera .A.

Theatre oft tonneel des aert-
bodems, Abrahami Ortelij : In
Nederduijtsch.

Theatrum orbis terrarum, Abra-
hami Ortelij : In Latijn.

Petri Kærj Germania Inferior,
In Latijn.

Histoire des guerres d'Italie
par Messire Franchois Guic-
ciardin : In Francoijs.

La Bible : In Francoijs.

Les images ou tableaux de
platte peinture : De Deux :

[fol. 2v.]

Philostrates Sophistes Grex:

In Francoijs.

Florilegium Emanuelis Swerts:
In Latijn.

Les vies des hommes illustres,
Grecs et Romains: par Plutar-
que : In Francoijs.

Le cavalerice François : Par

Salomon de La Broue : In Franc-
soijs.

Les Oeuvres morales et mes-
sees de Plutarque. In Franc-
soijs.

L'Histoire du monde, de
C. Plinio Second : premier

[fol. 3r.]

tome : In Francoijs.

L'histoire du monde de

C. Pline Second : second tome :

In Francoijs.

Instruction du roij : En

l'exercice de monter à cheval :

Par Messire Antoine de

Pluvinel : In Francoijs.

Biblia sacra, Sebastiani

Castationis : In Latijn.

Vogelbuch, Thierbuch, uundt

Fishbuch : Durch Cunraet

Gesner, In Hochdeutsch.

Les metamorphoses d'Ovide

[fol. 3v.]

traduites : In prosa, Francoijs.

Acta des nationalen synodi:

In Nederduijtsch.

Ambrosij Calesini Dictionari-
um undecim linguarum.

Academie Française : Par

Pierre de la Primandaije : In

Francoijs.

Les oeuvres de C. Corne-

lius Tacitus : In Francoijs.

Flavij Josephi Historien :

In Hochdeutsch.

Les six livres de la repub-
licque, de J. Bodin : In
Francsoijs.

[fol. 4r.]

Harangues militaires : Recueil-
lies par François de Belle
Forest. In Francsoijs.

Histoire de la mort deplo-
rable de Henrij iiiie^e roij de
France. In Francsoijs.

Institution de la religion
Chrestienne : Par Jean Calvin :
In Francsoijs.

L'Histoire de Thucijdice :
In Francoijs.

La description de tous les
Paisbas : Par Messire Louis
Guicciardin : In Francsoijs.
Euclidis Elementorum libri

[fol. 4v.]

xv. In Latijn.

Spiegel der schrijfconste
door Jan van Velde.

Oorspronck, begin, ende
vervolgh, der Nederlantsche
oorlogen : Door Pieter Borr,
Christiaensz. In nederduijtz.

Vervolgh der Nederlantsche
oorloge etc tweede deel :

Door Pieter Borr Christi-
aenss : In Nederduijtsch.

Tijt Threzoor : Door Paulum
Merulam : In Nederduijtsch.

Idea oder Beschreibung eines

[fol. 5r.]

wohl abgerichtus Pferets
durch Gabriel Donep : In Hoch-
deutsch,

Den Nassauschen laurencrans
uuijrtgegeven bij Jan Jansse
Orlers, ende Hendrick van
Haestens : In Nederduijtsch.

Chronicon der Graven

zu Schaucstenburg, durch M.
Cijriacum Spangenberg : In
Hochdeutsch.

De vitis imperatorum et
Cæsarum Romanorum : Labore
Octavij de Strada à Rosberge
congestum : In Latijn.
Josephi Scaligeri, Cijclometrica,
elementa duo. In Latijn.

[fol. 5v.]

Art militaire à cheval : Par
Jean Jacques de Walhausen.
In Francsoijs.

Onderwijsinge in de per-
spective conste : Door Henri-
cus Hondius : In Neder-
duijtsch.

Placaten ende ordonnantien
opt stuck vande wildernissen
Deur Paulum Merulam.

Heroologia Anglica; hoc
est Clarissimorum aliquot An-
glorum vivæ effigies, vitæ, et
elogia. In Latijn.

Itinerarium Hierosolijmitanum
Auctore Joanne Cotovico : In Latijn.

[fol. 6r.]

Een boeck van wit pampier
Daerinne eenige wapens ge-
schildert

Thesaurus Theutonicæ ling-
uæ.

C. Suetonij Tranquilli .xii.
Cæsares. In Latijn.

Omnium Belgij regionum
descriptio. Aludonico Guic-
ciardino. In Latijn.

Epistres des princes, re-
cueillies par Hijeronijme
Ruscelli. In Francsoijs.

Philippica ou haras de che-
vaux : De Jean Tacquet Escuier.
In Francsoijs.

[fol. 6v.]

J. Cats selfstrijd :
In Nederduijtsch

[fol. 7r.-10v.]

[leeg]

[fol. 11r.]

In de Rigel geteeckent
met litera .B.

Spiegel der zeevaart vande
navigatie der Westersche zee :
Door Lucas Jansz Wagenaer,
In Nederduijtsch,
Pompa funebris principis Alberti,
archiducis Austriæ : met figuren
afgebeeldet.
Beschreibung der Begräbnus, Herzog
Johan Wilhelm zu Gulich, Cleve,
Bergh etc
Waeffenhandlung von den Roren,
Musquetten undt Spiesen, mit
Farben abgesetzt : figurlichen
abgebelent durch Jacob de Geijn.
In Hochdeutsch.

[fol. 11v.]

Nassausche wapenhandelinge,
van schilt, spies, rappier ende
targe : Door Adam van Breen:
Met couleren affgeset.
Nassausche wapenhandelinge etc
ut supra etc sonder met cou-
loers affgeset.
Architectura, von Außtheilung
sijmmetria, uundt Proportion der
funff Seulen : In Hochdeutz.
Korte beschrijvinge ende affbeel-
dinge van de generale regulen,
der fortificaties d'artillerie,
minition, ende vivres etc Door
Henricus Hondius: In Neder-
duijtsch.

[fol. 12r.]

Architectura et perspectiva de
Jaques Perret. In Latijn.
Albertus Durerus De geometria :
Item : Robertus Valturius, De re
militari: In Latijn.
Titus Livius : In Nederduijtsch.
Nieuwe werelt ofte beschrij-
vinge van West Indies, door
Joannes de Laet, In Neder-
duijtsch.
Somier estat grat de tous
les revenus, et charges des
finances selon la saison pre-
sente. Met de penne geschreve
in Francsoijs.

[fol. 12v.]

Ovrige wercken van Gaius
Cornelius Tacitus : In
Nederduijtsch.
Inleijdinge tot de Hollantsche
regtsgeleertheit : Door
Hugo de Groot.

[fol. 13r.-18v.]

[leeg]

[fol. 19r.]

In de Richel geteeckent
met Litera .C.

Traicte de la maniere de
bien embrider, manier, et ferrer
les chevaux : Par le S. Cesar
Fiaschi. In Francsoijs.
Le capitaine de Jerosme Cata-
neo, contenant la maniere de
fortifier places etc In Francsois.
Instruction aux prinçes, pour
garder la foij promise : Par
M. M. Coignet : In Francsoijs,
Het Christelick overlijden,
vande prince van Oraengien :
Door Johannes Bogermannum :
In Nederduijtsch.

[fol. 19v.]

Theoria et praxis quadrantis geometrici : Durch Levinum Hulsium : In Hochdeutsch. Josephi Scaligeri Epistola de vetustate et splendore gentis Scaligeræ. In Latijn.

Illustris academia LugdBatava : Id est virorum clarissimorum icones, elogia, ac vitæ etc In Latijn.

Conciones in omnia Evangelia, tractatæ à M. Jodoco Nálumio. In Latijn.

Anatome Arminianismi : Autore Petro Molinæo. In Latijn.

[fol. 20r.]

De weeck der scheppinge, van Wilhelm de Saluste, heere van Bartas : vertaelt door Wessel van Boetselaer, vry heer van Asperen : In Nederduijtsch.

Eerste deel vande ware religie, naments vande kennisse Godes : Door Joris Ernest Wagenaer : In Nederduijtsch
De beginselen des waeterwichts : door Simon Stevin. In Nederduijtsch.

Petri Bertij Hijmenæus desertor, sive de sanctorum apostasia. In Latijn.

[fol. 20v.]

Publi: Virgilij Maronis Æneidos lib: i. in Latijn.

Pauli Busij .J.C. commentarij brevis in pandectas. In Latijn.

Justi Lipsi Epistolarum centuriæ duæ : In Latijn.

Heronis Alexandrini spirituum alium liber : à Frederico Commandino urbate : In Latijn.

De stercke bouwinge :

Door Simon Stevin : In Nederduijtsch

Justi Lipsij, de Amphiteatro liber : In Latijn.

[fol. 21r.]

De Christiana expeditione, apud sinas suscepta ab societate Jesu. In Latijn.

Copie vant claer vertoogh van Henricus Slatius. In Nederduijtsch

Justification du serenissime Don Antonio roi de Portugal : In Francsoijs.

Ostende etc Belegeringe ende defensie daertegens gedaen : Door Philippe Flemingh : In Nederduijtsch.
Kurte Husführung, das die Graven zu Waldeck nicht honmittel bahre Graven das Reichss etc In Hochdeutsch.

[fol. 21v.]

Schriftelijke conferentie, gehoude in sGravenhaghe, inde jaere .1611. In Nederduijtsch.

Q. Ennij Poete libri .xiix.

Fragmenta collecta ab Paulo Merula : In Latijn.

Opwecker aende kercke Christi : door Wilhelmus Stephani der Heije : In Nederduijtsch

Tractatus theologicus de Deo : Autore Conrado Vorstio. In Latijn.

Utriusque astrolabij etc fabrica et usus : Auctoritate

[fol. 22r.]

principis Ernesti Electoris Coloniensis : In Latijn.

De jure belli Belgici, oratio.

In Latijn.

Ocularis et radicalis demon-
stratio usus quadrantis :

durch Levinum Hulsium :

In Hochdeutsch.

Christliche Erklärung der
Historien, des Leijdens, Sterbens,
Aufferstehung, undt Himmelfahrt
Christi : durch M:

Christoff Fischer : In Hochdeutsch.

Commentarius de rebus pace
belloque gestis : Domini Fabiani

[fol. 22v.]

senioris burggravij à Dhona :

Editore, Gerardo Johanne

Vossio. In Latijn.

Speculum heroicum etc

Homeri : Par le sieur Hil-

laire : In Francsoijs.

Compendium operum Virgi-
liorum : In Latijn.

Verdeding vande leere ende

eere, der gereformerde

kercken, ende leeraers etc

door Jacobum Triglandum :

In Nederduijtsch.

Q. Ennij Poetæ libri xvij

Fragmenta collecta ab Paulo

Merula. In Latijn.

[fol. 23r.]

Anatomia Arminianismi:

Door Petru Molinæum :

In Nederduijtsch.

Verdediging vande regt-

gematichde Christen : Jacobi

Triglandi : In Nederduijtsch.

Summum argentoratensium

templum : Durch Oseam Scha-

dæum : In Hoochdeutsch.

Strato Character etc Hein-

rici de Nassau : In Latijn.

Staet van Regieringe

door Henricus Cæsarius :

In Nederduijtsch.

Der prinzen lusthoff : van
Willem Swardt.

[fol. 23v.]

Een tractaet vande prædesti-
natie : door Hieronimum Zan-
chium : In Nederduijtsch.

Tractaet vant ampt ende
autoriteijt eener hogere Christe-
licker overheijt : door

Johannem Uuijtenboomgart : In
Nederduijtsch.

Graftliche Waldeckische

Ehrenrettung etc In Hochdeutsch.

Hijmenæus desertor : Ofte
de affval der heijliges :

Door Petrum Bertium : In

Nederduijtsch

Het tweede nieuwe

cijferboek : Van Willem

Swart.

[fol. 24r.]

De creatione et Angelorum Lapsu
carmen : A.M. Friderico Mollero.

In Latijn.

Consideratio nova, in opusculum
de circuli dimensione : Auctore Thoma
Gephijrandro.

L'estat de l'eglise ect Par

Jean Taffin : In Francsoijs.

Les fruicts de la paix, sous

le nom de Trefues : In Franc-

soijs.

Deductio in continenti : Das die

Herrenn Graven zu Waldeck ihr-

alte ohnmittelbahre Reichs Graven :

In Hochdeutsch.

[fol. 25v.]

Premier tome du tableau des dif-
ferens de la religion : Composé par
Philippe de Marnix : In Francsoijs.

Histoire du grand royaume de
la Chine : Par Luc de la Porte :

In Francsoijs.

Explicationum cathecticarum
D. Zachariæ Ursini : Pars prima et secunda : In Latijn.
Explicationum catecheticarum
D. Zachariæ Ursini, pars tertia et quarta : In Latijn.
De la verité de la religion Chrestienne : Par Philippe de Mornaij etc In Francsoijs.

[fol. 26r.]

Le roman de la cour de Bruxelles : Par le sieur de la Serre.
Julij Cesaris Poëmata : In Latijn.
Pices du memorable proces esmeu l'an M.DC.VI. entre le pape Paul V. et les seigneurs de Venise.
C. Julij Cesaris commentarij de bello Gallico et Civili. In Latijn.
Les oeuvres de Virgile Maron Latin et Franchoijs : Traduites de nouveau : par Robert et Antoine le Chevalier d'Angneaux

[fol. 26v.]

Inventaire general de l'histoire de France : Par Parian de Serres : In Francsoijs. Eerste deel.
Inventaire ut supra etc tweede deel.
Inventaire ut supra etc derde deel.
Isagoge chronologia ab Abrahamo Bucholeero : In Latijn.
Le catechisme des Jesuites : In Francsoijs.
Justi Lipsij ad annales Corn:
Taciti commentarius : In Latijn.

[fol. 27r.]

Les 24. livres de l'Iliade d'Homere : Traduits du Grec en vers Francois.

Dictionarium triglotton : Joanne Servilio collectore.
Histoire de France : Par P. Matthieu : In Francsoijs.
Rederijck kunst : Uuijtgegeven bij de camer in liefbloeyend t'Amstelredam : In Nederduijtsch.
Cornelij Valerij Ultrajectini, grammaticarum institutionum libri quatuor. In Latijn.
De la charge et dignité

[fol. 27v.]

de l'ambassadeur : Par le sieur de Villeers Hotman : In Francsoijs.
Histoire de Primaleon de Greçe : Par François de Vernassal Quercinois : In Francsoijs.
Terentius : In Latijn.
Les pensees de la mort : Par le sieur de la Serre : In Francsoijs.
Epitomes de cent histoires tragicques : Par Alexandre Silvain.
La vierge meurante, sur le

[fol. 28r.]

mont de Calvaire : Par le sieur de la Serre. In Francsoijs.
Den biencorff der heijliger Roomschen kerck : door den heere van st Aldegonde : In Nederduijtsch.
Second tome du tableau des differens de la religion : Composé par Philippe de Marnix : In Francsoijs.
Domini Friderici à Sande, Commentarius in Geldriæ et Zutphanix consuetudines Feudales. In Latijn.

[fol. 28v.-32v.]

[leeg]

[fol. 33r.]

In de Richel geteeckent
met Litera .D.

Colloquium von der Richtschnur,
Christlicher Lehre : Gehalten
zu Rugensburg : In Hochdeutsch.
Johannis Sleudani Commentaria,
In Latijn.

Justi Lipsi Politicorum
libri sex : In Latijn.

Een coninglike apologie
ofte verandtwoordinge door
de eedt der getrouwicheijt:
voor de coninck Jacobus
van Engelandt.

Soldat Francois : In Francsoijs.

[fol. 33v.]

La Bible : In Francsoijs.

Thesaurus juris emphijteutici
studis Rutgeri Rulant .I.C.

In Latijn.

Beschrijvinge van oudt Batavie :

In Nederduijtsch.

Ontdeckinge van toverije :
verduijst door Thomas Basson :
In Nederduijtsch.

Les trois verités, contre les
athees, idolatres, juifs etc

Par M. Benoist Vaillant : In
Francsoijs.

Apologie pour le serment de

[fol. 34r.]

fidélité par le treshaut etc Prince
Jacques etc Roij de la grand Bre-
tagne.

Johannis Despauterij Nimivitæ
grammaticæ institutionis libri
septem : In Latijn.

Nicolai Reusneri Aureolorum
Emblematum liber: In Latijn.

Les pensees de l'eternité: Par
le sieur de la Serre : In Francsoijs.
Floresta spagnola : In Spaensch
ende in Francsoijs.

L. Curtius : Vant leven ende
daden van Alecander de
Groote : In Nederduijtsch.

[fol. 34v.]

Rettung des Evangelischenn
Glaubens, wieder des Ubtrunnigen
Johannis Harennij Lästerbuch-
leinn : Durch Winandum
In Hochdeutzsch.

Sijnonimorum sijlva : Labore
F. Simonis Pelogronij : In Latijn.
Andrei Willeti Theologi Angli,
de gratia generi humano, in pri-
mo parente collata, : Item,
de lapsu Adami, et peccato ori-
ginali : Item, de prædestina-
tione : In Latijn.

Die twaelff boecken Æneas :
door Cornelis van Ghistelle,
rhetorijcklijc overgeset In
Nederduijtsch.

[fol. 35r.]

Geistliche Psalmen uundt
Lieder : Durch Erasmus Wide-
mannum : In Hochdeutzsch.
Meditation chrestienne sur
l'excellence de l'Oraison de
nostre seigneur Jesus Christ :
Par Gerhard de Prouning : In
Francsoijs.

Grondich bericht vande eerste
beginselen der wederdoopsche
secten door Hermannum
Modet : In Nederduijtsch.
Ampliation du discours intitulé :
Histoire veritable des choses
passees, sous le Gouvernement
ou tresillustre prince Charles
de Croij, prince de Chimaij : In
Francsoijs.

[fol. 35v.]

Tractus de divina prædestinatione : Autore Joanne Piscatore. In Latijn.

Christelijke overlegginge vande 23e psalm : Door Abraham vander Mijle. In Nederduijtz.

Beraedt wat ghelooff ende religie men behoort t'aenveerden. Door Pe : Thomas Saillij jesuijt : In Nederduijtsch.

Bedenckinge ende beloften goddelijke ende zedelicke : door Joseph Hall, doctor der godtheijt, in Engellant : getranslateerd door David Lommelijn in Nederlantsch.

[fol. 36r.]

Commentaires sur la sepmaine de la creation du monde : De Guillaume de Saluste, sieur de Bartas : In Francsoijs.

La seconde sepmaine : De Guillaume de Saluste, sieur de Bartas : In Francsoijs.

La fameuse compagnie de la Lesine : In Francsoijs.

La Contrelesine : In Francsoijs.

Considerationes aliquot, circa justitiam ab Antonia à Tellicht : In Latijn.

[fol. 37v.]

Les hermaphrodites : In Francsoijs.

De morgen sterre des herten : door David Lommelijn : Item, Contemplation, op Christus, bij de doctoren : Ende, op de bruijloft van Cana in Galilæa : Getranslateert door David Lommelijn In Nederduijtsch.

Present Roijal de Jacques premier roij d'Angleterre au prince Henrij son fils : In Francsoijs. France et veritable discours au roij sur le restablissement qui lui est demandé pour les Jesuites. In Francsoijs.

[fol. 38r.]

Spiegel der Anfechtung des Sathans : In Hochdeutzsch. Remonstrance et requeste des religieux de la compaignie de Jesus. In Francsoijs.

Aphorismi politici : Per Lambertum Danæum collecti : In Latijn.

Premier Tome des Histoires Tragiques : In Francsoijs.

Second Tome : Ut supra

Troisième tome : Ut supra.

Quatrième tome : Ut supra

Cinquième tome : Ut supra.

Sixiesme tome : Ut supra.

[fol. 38v.]

Septiesme tome : Ut supra

L'histoire de Chelidonius Tigurinus sur l'institution des princes chretiens : Par

Pierre Boistuuau : In Francsoijs.

Preces lacra ex psalmis

Dauids : Per Petrum Martijrem.

Le tresor de l'ame chrestienne : Faict par, H. Belon

Blais. In Francsoijs.

Theophile : ou de l'amour devin:

Par P. du Moulin. In francsoijs.

[fol. 39r.]

Les psaumes de David : In Francsoijs.

Noten

- 1 Gelders Archief, 0370 Heren en graven van Culemborg, inv.nr. 395.
- 2 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, deel 17, Tweede stuk (Haarlem 1874) 1044.
- 3 A. Pettegree en A. der Weduwen, *The library. A fragile history* (Londen 2021) 129-132; A. Pettegree en A. der Weduwen, *De boekhandel van de wereld. Drukkers, boekverkopers en lezers in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2019) 377-380.
- 4 R. Darnton, 'What is the history of books?', in: idem, *The case for books. Past, present, and future* (New York 2009) 175-206, aldaar 177.
- 5 B. van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw* (Utrecht 1987).
- 6 E. Mourits, *Een kamer gevuld met de mooiste boeken. De bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)* (Nijmegen 2016).
- 7 Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel*.
- 8 B.H. Slicher van Bath, 'Thomas Walraven van Arkel, heer van Ammerzoden, Well, Wordragen, Ter Lucht en Ypelaar, de laatste van zijn geslacht', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 44 (1941) 77-86, aldaar 82-83.
- 9 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 114-117.
- 10 M. Koblussek, *Boeken in de Hofstad. Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw*, *Hollandse Studiën* 33 (Hilversum 1997) 165-168.
- 11 Mourits, *Een kamer*, 15.
- 12 R. Geertzen e.a. (red.), *Historische Canon van Culemborg* (Barneveld 2009) 42.
- 13 A van der Lem, 'Culemborg, Floris I van Pallandt, graaf van', <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/C/Pages/culemborgfloris1.aspx> (laatst geraadpleegd 20 september 2022).
- 14 Ibidem.
- 15 J.A.G.C. Trosée, 'Floris' droefheid', in: idem, *Historische studiën* ('s-Gravenhage 1924) 94-160.
- 16 Van der Lem, 'Culemborg'.
- 17 G.D.J. Schotel, *Floris I. en II. van Pallandt. Graven van Culemborg* (Arnhem 1846) 134-142.
- 18 J.J. Poelhekke, 'Gelderland van 1609-1672', in: idem e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland*, deel 2, 1492-1795 (Zutphen 1975) 133-210, aldaar 170-171.
- 19 O. van Nimwegen en R. Prud'homme van Reine, 'De organisatie en financiering van leger en vloot van de Republiek', in: P. Groen (red.), *De Tachtigjarige Oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648*, *Militaire Geschiedenis van Nederland* 1 (Amsterdam 2013) 253-401, aldaar 365.
- 20 Schotel, *Floris I. en II.*; Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, deel 15 (Haarlem 1872) 46-51; O.J. de Jong, *De Reformatie in Culemborg* (Assen 1957) 216-222.
- 21 Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel*, 7-10.
- 22 Pettegree en Der Weduwen, *The library*, 129-132; Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel*, 377-380.
- 23 A.P. van Schilfgaarde, *Het archief der heeren en graven van Culemborg*, K.J.W. Peeneman en W.F.M. Ahoud (bew.), 'Inleiding', op: Website Gelders Archief, <https://permalink.geldersarchief.nl/7F3C7CBA86CC4FA8BDDF2A24E707F5C4> (laatst geraadpleegd 20 september 2022).
- 24 Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel*, 374, 386-393; Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 114-116.
- 25 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 115; Mourits, *Een kamer*, 159.
- 26 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 115.
- 27 Ibidem, 116-117.
- 28 S.P. Haak, 'Pallandt (Floris II van)', in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 5 (Leiden 1921) 427-430; Schotel, *Floris I. en II.*, 141-142; K.G. van Manen, *Verboden en getolereerd. Een onderzoek naar lutheranen, lutheranisme en lutherse gemeentevorming in Gelderland ten tijde van de Republiek*, *Werken uitgegeven door Gelre* 55 (Hilversum 2001) 79.
- 29 De Jong, *De Reformatie in Culemborg*, 216.

- 30 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 117.
- 31 Ibidem.
- 32 Schotel, Floris I. en II., 141-142; E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem (red.), *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1990) 283.
- 33 Pettegree en *Der Weduwen*, *De boekhandel*, 145.
- 34 Schotel, Floris I. en II., 141-142.
- 35 Keblusek, *Boeken in de Hofstad*, 167-168.
- 36 Schotel, Floris I. en II., 141-142.
- 37 Keblusek, *Boeken in de Hofstad*, 168.
- 38 C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)*, *Adelsgeschiedenis* 7 (Utrecht 2010) 200-201.
- 39 Ibidem, 253.
- 40 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 116-117. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat zij een veel omvangrijke collectie boeken hadden vergeleken met Floris II.
- 41 M.J. Broers, 'De zestiende-eeuwse "adelskroniek" van graaf Floris I van Pallandt', *Virtus* 23 (2016) 187-204; M.J. Broers, 'A Culemborg genealogy for Floris I and II of Pallandt', *The Rijksmuseum Bulletin* 65 (2017) 276-299. Het manuscript is (gedeeltelijk) online te raadplegen via <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.506357>
- 42 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 117.
- 43 Mourits, *Een kamer*, 205.
- 44 Ibidem, 227.
- 45 Ibidem.
- 46 Ibidem, 227-228.
- 47 Ibidem, 228.
- 48 Ibidem.
- 49 Ibidem, 229.
- 50 Ook bekend onder de titel *Chronicon in welchem der hochgebomen uhralten Graffen zu Holstein-Schaumburg, Sternberg und Gehmen ankunfft*.
- 51 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 114.
- 52 Ibidem, 111.